

УДК: 371.263(477)

Олександр Сидоренко*доктор соціологічних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії педагогічних наук України, директор Харківського
регіонального центру оцінювання якості освіти***Olexander Sydorenko***Doctor of Sciences (Sociology), Full Professor, Corresponding Member
of the Academy Pedagogical Sciences of Ukraine, Director of Kharkiv Regional
Center for Educational Quality Assessment*

ЗОВНІШНЄ НЕЗАЛЕЖНЕ ОЦІНЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

У статті розглянуто роль зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) у створенні національної системи моніторингу якості освіти. Визначаючи якість освіти як соціально значущу категорію, автор аналізує зміни, що відбулися у ставленні соціуму до ЗНО за п'ять років його впровадження. Зосередивши головну увагу на такому завданні ЗНО, як здійснення моніторингу якості освіти на національному рівні, автор приходять до висновку про те, що ЗНО має стати головним інструментом національної системи моніторингу якості освіти, рушієм розвитку і вдосконалення освітньої галузі.

Ключові слова: зовнішнє незалежне оцінювання, якість освіти, моніторинг, національна система моніторингу якості освіти, міжнародні порівняльні моніторингові дослідження якості освіти.

The article examines the role of External Independent Testing (EIT) in creation of the national system of education quality monitoring. Defining the quality of education as socially relevant category, the author analyses changes in the public attitudes towards the EIT during the five years of its implementation. Focusing attention on such EIT's task like performance of education quality monitoring at the national level, the author concludes that EIT has to become the main tool of the national system of education quality monitoring, engine of the development and improvement of the educational sphere.

Keywords: external independent testing, education quality, monitoring, national system of the education quality monitoring, international comparative research on education quality monitoring.

В статье рассмотрена роль внешнего независимого оценивания (ВНО) в создании национальной системы мониторинга качества образования. Определяя качество образования как социально значимую категорию, автор анализирует изменения в отношении социума к ВНО, которые произошли за пять лет его проведения. Акцентируя внимание на такой задаче ВНО, как осуществление мониторинга качества образования на национальном уровне, автор приходит к выводу о том, что ВНО должно стать главным инструментом национальной системы мониторинга качества образования, двигателем развития и усовершенствования образовательной отрасли.

Ключевые слова: внешнее независимое оценивание, качество образования, мониторинг, национальная система мониторинга качества образования, международные сравнительные мониторинговые исследования.

Одним із стратегічних напрямів розвитку української освіти визначено формування ефективної національної системи моніторингу якості освіти, яка б охоплювала всі ланки: дошкільну, початкову, основну, старшу школу, вищу

школу. Головною метою її створення є забезпечення цілісності системи освіти та її інноваційного розвитку в умовах децентралізації управління галуззю і становлення автономії навчальних закладів [1, с. 45; 2].

У багатьох країнах світу такі системи є рушієм розвитку і вдосконалення освітньої галузі, забезпечення національних стандартів якості освіти. Розробкою узгоджених стандартів, процедур і рекомендацій із забезпечення якості освіти, а також шляхів створення надійної системи незалежних взаємних перевірок для агентств і установ, які відповідають за якість освіти, в рамках Болонського процесу займається Європейська мережа із забезпечення якості вищої освіти (ENQA) разом із Європейською Асоціацією університетів (EUA), Європейською Асоціацією інститутів вищої освіти (EURASHE) і Європейським студентським бюро (ESU). Загальні стандарти мають бути прийнятні на національному рівні в більшості країн-учасниць Болонського процесу за умови їхньої подальшої адаптації до умов соціально-економічного розвитку країни [3]. Реалізацією концепції зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) в Україні безпосередньо займається Український центр оцінювання якості освіти, створений у 2005 році відповідно до Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» і постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти».

Питання впровадження моніторингових досліджень, у тому числі освітнього моніторингу як основного засобу визначення якості освіти, активно вивчали зарубіжні та українські науковці: І. Анненкова, С. Бабинець, А. Вілохін, А. Ісаєва, В. Кальней, Т. Краснова, Н. Максимчук, Л. Мойсєєва, М. Поташник, Г. Сігєєва, Дж. Уїлмс, С. Шишов та ін.

Окремі аспекти оцінювання якості освіти набули детального висвітлення у працях таких учених, як І. Булах, В. Аванесов, Л. Гріневич, П. Клайн, А. Майоров, С. Раків та ін. Українські науковці Л. Гріневич, І. Лікарчук, О. Ляшенко, В. Темненков у своїх дослідженнях торкалися проблем, пов'язаних із запровадженням зовнішнього оцінювання у контексті створення національної системи моніторингу та забезпечення рівного доступу до якісної освіти.

Однак в жодному з досліджень детально не розглядалися питання, пов'язані з інтеграцією ЗНО в українську освіту, не були чітко визначені місце і роль ЗНО в становленні національної системи моніторингу якості освіти.

Метою даної статті є спроба підвести підсумки перших п'яти років впровадження

ЗНО, зокрема звернути увагу на ставлення суспільства до нової системи та розглянути ступінь реалізації нею одного із поставлених завдань – здійснювати моніторинг якості освіти на національному рівні.

З 2008 року учасниками ЗНО стали 1603007 осіб, які склали 5625692 тестів. Від початку проведення ЗНО передбачалося, що впровадження незалежного оцінювання як обов'язкової форми вступу до вищого навчального закладу сприятиме переорієнтації середньої школи з боротьби за високі показники на прагнення високої якості освіти. В нових умовах мало змінитися також ставлення школярів до навчання: в ситуації, коли головним показником навчання в школі стає результат незалежного тестування, школярі мають бути зацікавлені в отриманні якісних знань.

Як і будь-яке нововведення, ЗНО викликало певні сумніви і навіть спротив. Серед найбільш вагомих критичних аргументів, зокрема, виділялися такі: «освіта не повинна зводитися до натаскування на стандартні бази тестів; індивідуальне творче мислення тестами виявити не можна...; успішне проходження тестових випробувань більшою мірою відбиває ситуативну здатність і вміння випробовуваного скласти тести, ніж його глибину освіченість і розвиток» [4, с. 57].

Динаміку змін, що відбулися після першого року проведення ЗНО, – від досить скептичного до переважно позитивного – дозволили відстежити загальнонаціональні опитування з метою аналізу громадської думки населення України щодо вступу до вищих навчальних закладів за результатами ЗНО, проведені фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва у березні-квітні 2011 року. Було опитано 1801 респондентів у всіх територіально-адміністративних одиницях України, похибка вибірки не перевищувала 2,4%. Установлено, що система ЗНО підтримується переважною більшістю населення України, причому ця підтримка з роками зростає: у грудні 2008 року її підтримували 42% населення (не підтримували 34%), а у березні 2011 році – 46% (не підтримували 30%). У «цільовій» групі – тих респондентів, чії діти, діти рідних та близьких чи вони самі вступали до ВНЗ за результатами ЗНО, тобто безпосередньо стикалися з новою системою вступу, підтримка нової системи вступу до ВНЗ істотно вища: підтримують нову систему 55%, не підтримують – 30% [5].

Населення достатньо високо оцінює можливість ЗНО: з тим, що воно ставить усіх

у рівні умови, згодні 44% (не згодні – 26%), а у «цільовій» групі – 54%; що ЗНО дає змогу обдарованим дітям вступити до будь-якого ВНЗ, згодні 53% (не згодні – 26%), у «цільовій» групі – 60%; що ЗНО стимулює учнів вчитися, згодні 55% (не згодні – 24%), у «цільовій» групі – 64%; що ЗНО зменшило рівень корупції при вступі до ВНЗ, згодні 42% (не згодні – 31%), у «цільовій» групі – 48%; що ЗНО стало кроком до справедливості у державі, згодні 40% (не згодні – 32%), у «цільовій» групі – 47%; що ЗНО дає змогу ВНЗ обирати кращих студентів, згодні 46% (не згодні – 26%), у «цільовій» групі – 53%.

Основні недоліки вступу до ВНЗ за результатами ЗНО населення бачить насамперед у недостатній підготовці випускників шкіл до тестування (37%, у «цільовій» групі – 42%), у недосконалому тестів (31%, у «цільовій» групі – 35%) та у тому, що немає впевненості у чесності проведення тестування (31% серед усіх опитаних і у «цільовій» групі) [5].

Слід зауважити, що за результатами дослідження, проведеного у грудні 2007 року – лютому 2008 року Київським інститутом соціології в рамках проекту «Сприяння активній участі у протидії корупції в Україні «Гідна Україна»», яке передбачало репрезентативне в національному масштабі опитування груп населення, причетних до процесу вступу до ВНЗ (випускників загальноосвітніх шкіл 2007 року, батьків випускників, студентів ВНЗ 1-2-курсів, представників шкільних адміністрацій та вчителів шкіл), з'ясувалося: значна частина експертів, залучених до проведення фокусованих групових інтерв'ю, розглядали антикорупційну спрямованість як вторинну мету ЗНО. Більшість респондентів убачали основні функції ЗНО у тому, щоб отримувати порівняльні дані про якість середньої освіти в Україні, а також забезпечувати рівні умови для випускників загальноосвітніх навчальних закладів для оцінювання рівня їх знань [6].

Таким чином, проведені соціологічні дослідження показали, що, попри всі страхи і упередження, ЗНО стало успішним для більшості абітурієнтів, його впровадження сприяло значному зниженню рівня корупції при вступі до ВНЗ та сприймається громадою як перспективний метод підвищення якості освіти в державі.

Якість освіти у контексті окресленої у статті проблеми ми розглядаємо як сукупність системно-соціальних якостей і характеристик, що визначають відповідність

системи освіти державним стандартам та очікуванням соціуму [7].

Національний моніторинг якості освіти ми розглядаємо як систему, що здійснює постійний збір, аналіз та обробку інформації про функціонування і взаємодію всіх ланок сфери освіти з метою забезпечення зворотного зв'язку й ефективного реагування управлінських структур та громадськості у реалізації принципу рівного доступу громадян до якісної освіти.

Моніторингове забезпечення управління якістю освіти має відповідати таким характеристикам, як об'єктивність, валідність, гнучкість, надійність, мобільність, адаптивність. В організації національної системи моніторингу якості освіти провідними мають стати принципи неперервності, науковості та системності, гуманістичної спрямованості, діагностико-прогностичності, цілісності, наступності [8, с. 7].

Спираючись на розроблені в педагогічній літературі наукові підходи до організації моніторингу якості освіти, можна визначити такі основні його напрями:

- моніторинг контексту освітнього процесу;
- моніторинг ресурсів освітнього процесу;
- моніторинг перебігу освітнього процесу;
- моніторинг результатів освітнього процесу [9].

Розглядаючи ЗНО як один із інструментів моніторингу результатів освітнього процесу, не слід нехтувати його можливостями у реалізації інших напрямів з тих, що вказані вище. Адже «моніторинг – не тільки підстава для відстеження процесу руху до заданої мети, цілей, а й механізм корекції цілей та шляхів їх досягнення. Багато помилок в управлінні виникає через те, що моніторинг розглядається лише як засіб мінімізації відхилень, а не як шлях виправлення помилок у цілях, планах, нормах, стандартах тощо» [10].

У нашій державі тільки формується система національного зовнішнього оцінювання, система дослідження її ефективності теж робить перші кроки. Подібні процеси відбуваються наразі і в Російській Федерації. Наші російські колеги переконані, що підвищенню якості освіти сприятиме поступова переорієнтація контрольно-вимірвальних матеріалів загальнодержавного тестування на оцінку предметної компетентності, тобто здатності вирішувати проблеми, пов'язані з різноманітними ситуаціями, як предметними й міжпредметними, так і ситуаціями, близькими до реального життя. Аналітичні дані за підсумками проведення загальнодержавного тестування в

Росії (єдиний державний екзамен – ЄДЕ) використовуються для інформування вчителів, батьків, учнів, педагогічної громадськості про загальні принципи побудови екзаменаційних робіт, про типові помилки й прогалини у знаннях тощо. Щорічно виходять методичні листи з окремих предметів за підсумками проведення ЄДЕ, проводяться Інтернет-педради. Крім того, матеріали, підготовлені за результатами проведення ЄДЕ, використовуються при підготовці стандартів другого покоління [11, с.15–18].

Слід зауважити, що офіційний звіт про проведення ЗНО надається Українським центром оцінювання якості освіти чотири роки поспіль і є доступним для усіх зацікавлених осіб [12]. Проте в Україні наразі відсутні системні дослідження отриманих за результатами проведених загальнонаціональних тестувань статистичних даних, зокрема рівня навчальних досягнень випускників. Відсутні також рекомендації педагогам-практикам щодо вдосконалення навчального процесу. За результатами ЗНО не зроблено жодних висновків щодо вдосконалення стандартів, програм, підручників, хоча деякі з цих висновків лежать просто на поверхні.

Наприклад, тест з математики ЗНО-2011 містив таке завдання:

Доберіть таке закінчення речення, щоб утворилося правильне твердження: «Сума квадратів катетів прямокутного трикутника дорівнює...».

А	Б	В	Г	Д
гіпотенузі	квадрату суми катетів	квадрату гіпотенузи	добутку катетів	подвійному добутку катетів

Згідно з класифікацією, яка використовується в тестології, це завдання було віднесено до категорії легких, оскільки з ним впоралися 70,15% учасників [12, с. 77]. Проте майже 30% не змогли обрати правильну відповідь навіть у такому нескладному завданні!

Обґрунтовуючи концептуальні засади моніторингу якості освіти, рівні функціонування цієї системи та етапи проведення моніторингових обстежень, О. Ляшенко підкреслював, що в умовах реформування української системи освіти якість стає «наріжним каменем, який визначає перспективність поставлених завдань та ефективність їх виконання. Вона зумовлює низку кроків, спрямованих на побудову державної системи моніторингу якості освіти, яка має ґрунтуватися на поєднанні національ-

них моніторингових обстежень (зовнішнє тестування, регіональний моніторинг, моніторинг професійної придатності фахівців тощо) з міжнародними моніторинговими програмами» [13, с. 14].

Як виглядає система освіти України на тлі світових досягнень? Україна у 2007 році вперше взяла участь у міжнародному дослідженні TIMSS якості математичної і природничої освіти. Результати є невтішними: з 50 країн-учасниць проекту Україна посіла місце нижче середнього (це стосується і математики, і природничих наук, і 4 класу, і 8 класу) [14, с. 1]. Це великий виклик для України, і результати потребують дослідження і вивчення. У чому причини: у неадекватності методології освіти, навчальних програм, методів навчання, засобів навчання, технічному забезпеченні, підготовленості вчителів або усіх цих компонентів у цілому? Чому вчить наша школа, якщо критерії, що досліджувалися у рамках проекту TIMSS, не досягаються (а це аналітичні та дослідницькі здібності учнів, їхні вміння застосовувати знання в нових ситуаціях)? Що слід робити, щоб покращити ситуацію?

Візьмемо інший приклад – результати оцінювання власного висловлення з української мови і літератури у 2011 році. Власне висловлення – це тестове завдання так званої відкритої форми, яка передбачає формулювання учасником розгорнутої відповіді, що перевіряється екзаменаторами за визначеними критеріями. Українська мова і література є наймасовішим предметом тестування, тому під час ЗНО проводиться кілька сесій із цієї дисципліни. Підсумки перевірки робіт першої сесії ЗНО-2011 показали з-поміж іншого, що 60,6 % учасників не змогли навести приклад з літератури, мистецтва взагалі або ж навели недоречний приклад; 39,4% не змогли навести приклад з історії, суспільно-політичного або власного життя. Тема, за якою необхідно було побудувати власне висловлення, звучала так: «Зміни – найцікавіше в житті» [12, с. 54]. Тема власного висловлення другої сесії ЗНО-2011 з української мови і літератури була сформульована таким чином: «Будь-яка проблема – це можливість стати кращим». Показники за названими вище критеріями склали відповідно 62,8% і 53,8% [12, с. 72].

У наведеній діаграмі (рис.1) подано результати виконання тесту з історії України учасниками ЗНО, що зареєструвалися в Полтавській області, за чотири роки проведення зовнішнього оцінювання. Нагадаємо, що за роки проведення ЗНО у його статусі відбулися певні зміни: у 2008 і 2009 роках він поєднував функції випускного іспиту за курс

середньої школи і вступного до ВНЗ, з 2010 року результат ЗНО використовується тільки для формування контингенту студентів ВНЗ.

Аналіз виконання тесту з історії України у 2008–2011 роках засвідчує знижен-

ня закладів, установи управління освітою різних рівнів, політичні інституції країни, усіх зацікавлених осіб достовірною й повною інформацією для прийняття ефективних рішень у галузі освітньої політики. Отже, ЗНО

має стати дієвим інструментом національної системи моніторингу якості освіти.

Структурно дана система має складатися з двох підсистем: національної системи моніторингу якості вищої освіти та національної системи моніторингу якості загальної середньої освіти (рис. 2). У свою чергу, остання повинна мати ще три підсистеми – національну систему моніторингу якості навчальних досягнень початкової школи; національну систему моніторингу якості навчальних досягнень основної школи; національну систему моніторингу якості навчальних досягнень старшої школи.

Ефективне функціонування даної системи забезпечать щонайменше два чинники: наявність трьох державних стандартів у галузі освіти на всіх її рівнях (умов освітньої діяльності; змісту освіти; навчальних досягнень і компетенцій) та наявність інструментарію для проведення моніторингу.

Основним інструментом національної системи моніторингу якості загальної середньої освіти має стати система зовнішніх незалежних оцінювань (тестувань), яка

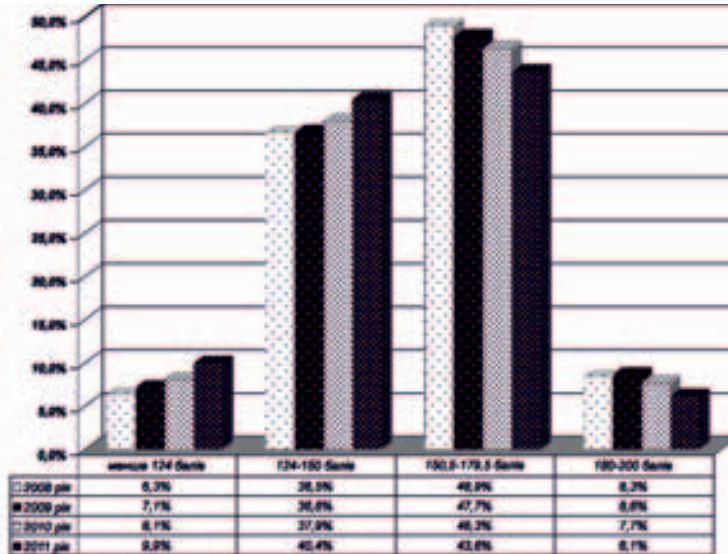

Рис. 1. Виконання тесту з історії України учасниками ЗНО, що зареєструвалися в Полтавській області, у 2008–2011 р.

ня загального рівня успішності учасників Полтавської області з цього предмета. По-перше, із року в рік зростає кількість учасників, які набрали менше 124 балів. По-друге, зменшується відсоток тих, хто набрав від 180 до 200 балів. По-третє, у 2008 та у 2009 роках більшість учасників показали результат у проміжку 150,5–179,5 балів, а у 2010–2011 роках – 124–150 балів.

Навіть наведені приклади засвідчують спроможність ЗНО забезпечувати навчальні

Рис. 2. Національна система моніторингу якості освіти

включатиме тести критеріального оцінювання компетентностей учнів (знань, умінь, здатності застосовувати знання й уміння та оцінювати результати) згідно з національними стандартами освіти та критеріями їх досягнень. Тести мають розроблятися провідними фахівцями-практиками й науковцями, що пройшли відповідну підготовку.

Адміністрування тестів національної системи моніторингу якості освіти має здійснюватися незалежною установою – Українським центром оцінювання якості освіти.

Усе наведене вище дозволяє зробити ряд висновків:

Пошук досконалих методів вимірювання рівня навчальних досягнень учнів на сучасному етапі розвитку освіти набуває надзвичайної актуальності, оскільки об'єктивізація процесу вимірювання, забезпечуючи зворотний зв'язок, дає можливість координувати цей розвиток. Отже, об'єктивні та точні методи вимірювання й оцінювання якості освіти стають однією з рушійних сил наукового прогресу.

Важливим інструментом аналізу якості освіти повинно стати ЗНО, оскільки воно забезпечує об'єктивне вимірювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Аналіз результатів ЗНО, які доводяться до громадськості, дозволяють виявити проблеми шкільної освіти, рівень її якості, окреслити можливі шляхи вирішення цих проблем.

Розробка аналітичного звіту за результатами ЗНО має стати стратегічним завданням для Національної академії педагогічних наук України, Міністерства освіти науки і освіти, молоді і спорту України як інституцій, що визначають зміст і методологію, забезпечення ресурсами і управління системою освіти як замовники.

Україна має брати активну участь у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти (TIMSS, PIRLS, PISA, ANELO). Адміністрування проведення цих досліджень може взяти на себе Український центр оцінювання якості освіти.

Література

1. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.
2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.
3. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К. : Ленвіт, 2006. – 35 с.
4. Медреш Є. Як вивчають всесвітню історію і складають тести американські школярі / Є. В. Медреш // Вісник. Тестування і моніторинг в освіті. – 2006. – № 7–8. – С. 57 – 62.
5. Тестування та рівний доступ до якісної вищої освіти: громадська думка про ЗНО, вступ до вишів, проблеми вищої школи (загальнонаціональне опитування) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/polls/2011-year/dfsrjtu.htm>.
6. Корупція в Україні : Загальнонаціональне дослідження стану корупції у сфері вищої освіти : Базове та повторне дослідження 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pace.org.ua/content/view/155/1/lang,uk>.
7. Вікторов В. Регулювання якості освіти як філософсько-освітня проблема : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософських наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / В. Г. Вікторов. – К., 2006. – 30 с.
8. Максимчук Н. Моніторинг якості освіти як предмет наукового дослідження в державному управлінні [Електронний ресурс] / Наталія Юрїївна Максимчук. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2008-3/R_5/08mnyddu.pdf.
9. Хриков Є. Теоретико-методологічні засади моніторингу якості професійної підготовки [Електронний ресурс] / Євген Хриков. – Режим доступу : <http://prof.osvita.org.ua/uk/career/articles/2.html>.
10. Федорченко В. Педагогіка туризму [Електронний ресурс] / В. К. Федорченко, Н. А. Фоменко, М. І. Скрипник, Г. С. Цехмістрова. – Режим доступу : http://tourlib.net/books_ukr/pedtur43.htm.
11. Результаты единого государственного экзамена (май-июнь 2008 года) / [Общее руководство – Ершов А.Г., к. филос. наук]. – Москва, 2008. – 422 с.
12. Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://testportal.gov.ua/index.php/text/vidp>.
13. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи / за заг. ред. О. І. Локшиної. – К. : К.І.С., 2004. – 128 с.
14. Ляшенко О. Українська школа на шляху до якісної освіти [Електронний ресурс] / Олександр Ляшенко. – Режим доступу : http://innovations.kmpu.edu.ua/ENFV/2011_2/11loisyo.pdf.